

In Monoloog krijgt een onvervalste kunstkenner de kans om een kort statement te maken over een culturele instelling, persoon of verschijnsel in de actualiteit. Deze keer geeft dr. Rob van der Laarse (programmameider Erfgoedstudies aan de Universiteit van Amsterdam) zijn visie op de hedendaagse identiteitspolitiek in de museumwereld

Het universeel museum als identiteitsfabriek

‘Identiteit’ is misschien wel het meest bedrieglijke woord van onze tijd. Toch dateert het in zijn hedendaagse connotatie pas van omstreeks 1960, toen de Amerikaanse psycho-historicus Erik Erikson er de ego-vormende functie van het geheugen mee aanduidde.¹ In het verlengde hiervan kregen wetenschappers oog voor het constructieve karakter van nationale identiteiten. De ‘oeroude’ Schotse kilt, de Teutoonse wouden, het Hollandse vissersdorp werden stuk voor stuk ontmaskerd als ‘uitgevonden tradities’ of ‘verbeelde gemeenschappen’, ontsproten aan de negentiende-eeuwse natievorming. Maar de mythe van de identiteit is niet geweken. Want evenals de hedendaagse nationalist zijn ook toeristen en andere wereldburgers dol op dorpen, tradities, monumenten en folklore. Terwijl de natiestaat in een wereld van globalisering en eenwording zijn mystieke aura verliest, voltrekt zich de afgelopen decennia in de westerse wereld een ongekennde verbeelding van onderdrukte of vergeten identiteiten.

In deze romantische identificering met ‘de Ander’ paste tot voor kort ook de kleurrijke tentoonstellingen van het Amsterdamse Tropenmuseum. Tot in de jaren 1950 was de collectie er nog in koloniale trant door verzamelexpedities aangevuld. Maar de ethiek van verzamelen en tentoonstellen is daarna radicaal veranderd. Menselijke resten en andere beladen objecten, die in inlandse rituelen vaak een belangrijke rol speelden, verdwenen ijlings uit de museale opstellingen. Hele dorpen uit Afrika of Latijns-Amerika zijn er nagebouwd om de bezoekers een multicultureel beeld van het alledaagse leven in de Derde Wereld te geven. Want het missieland bleek gidsland geworden.

Wat een schok om dan nu hetzelfde museum binnen te treden. Weg zijn de lemen hutten en bamboeschermen. Op de eerste omloop rond de imponerende lichtzaal stuiten we op enige halfronde glascilinders met levensechte wasfiguren die warempel het ‘koloniaal theater’ van vroeger weer tot leven roepen. Wordt men bij zoveel belevingstoerisme als snel bevangen door de gedachte aan Madame Tussauds, de geruststellende vaststelling dat geen van hen uit zijn bevrozing opstapt, gaat al snel verloren door het vervreemdende effect van een glazen ledemaat. Nog verontrustender is echter dat deze interactieve vertoning van gouverneur De Jonge, tabaksplanter Cremer, de schilder Sayers, een zendeling, een KNIL-officier, en een inlandse ambtenaar, draait om ons erfgoed in de Oost. Een voltreffer van de permanente tentoonstelling Oostwaarts! Kunst en Kolonialisme, die met dit

¹ Erik H. Erikson, *Identity and the Life Cycle. Selected Papers* (New York, 1959). Zie voorts John R. Gillis, ‘Memory and Identity. The History of a Relationship’, Richard Handler, ‘Is ‘Identity’ a Useful Concept?’, en David Lowenthal, ‘Identity, Heritage, and History’, in J.R.Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (Princeton, 1994), 3-24 en 27-40, 41-57.

visitekaartje een bijdrage wil leveren aan 'het actuele debat over nationale en culturele identiteit'. Evenals andere Europese koloniale musea is het Tropenmuseum dus bezig zichzelf opnieuw uit te vinden als identiteitsmuseum.²

De wereld van kunst en cultuur wordt beheerst door de erfgoedcultus. In de 21e eeuw heeft het museum een herinneringsfunctie. 'For individuals, as for communities, it may be said that memory is identity', aldus de directeur van het British Museum Neil MacGregor bij de recente opening van de jubileumtentoonstelling *The Museum of the Mind*.³ Maar wiens geheugen en wiens identiteit? De Amsterdamse hoogleraar en oud-directeur van het Rijksmuseum Henk van Os hield onlangs een pleidooi voor een versterking van de Europese geheugenfunctie van de internationale kunstmusea.⁴ Als museale erfenis van het negentiende-eeuwse cultuurnationalisme hangen de schilderijen nog overal geordend naar land en stijlperiode, terwijl de klassieke en bijbelse motieven zich toch weinig van landsgrenzen aantrekken.⁵ Kunsthistorici weten dit natuurlijk al lang, maar Van Os' voorstel veroorzaakt veel ophef in de museumwereld. Want sommigen zien hierin een knieval voor de hedendaagse vermarkting van de kunsten. De thematische 'blockbusters' behoren immers tot de grootste publiekssuccessen uit het arsenaal van de culturele marketingwereld. Maar hoeveel boter heeft men op zijn hoofd? Dat de natie zelfs bij de hedendaagse collectievorming nog volop aanwezig blijkt uit de recente aankoop voor een recordbedrag van een 'topstuk' van Jan Steen door het Rijksmuseum. Maar ontleent dit werk zijn symbolische betekenis als 'een van de meest karakteristieke verbeeldingen van de Hollandse burgerlijke mentaliteit van de Gouden Eeuw' niet bovenal aan Simon Shama's bestseller over de zeventiende eeuwse Republiek, *The Embarrassment of Riches* (1987), waarop het als omslag figureert?⁶ Op het eerste gezicht staat Van Os' pleidooi voor een Europese aanpak misschien ver af van deze branding van het eigene, zoals we nu ook zien bij het Tropenmuseum. Toch meen ik dat beide verschijnselen kunnen worden begrepen als symptoom van de postmoderne zoektocht naar een nieuwe rol voor het museum.

Steeds meer wordt men zich in museumland bewust van de problematische status van het eigen kunstbezit. Internationale organisaties als UNESCO bepleitten al jaren de teruggave van cultureel erfgoed uit westerse musea 'to enable a people to recover part of its memory and identity'.⁷ Ook de derdewereldlanden hebben namelijk Eriksons verband tussen geheugen en identiteit ontdekt. Alleen strookt hun identiteitspolitiek allerm minst met de westerse geheugenfunctie. In oktober 2002 kwamen de directeurs van 18 westerse musea, waaronder het Louvre, Metropolitan, Prado, de Hermitage en het Rijksmuseum, daarom met een opmerkelijke verklaring over de restitutie van kunstvoorwerpen. In deze *Declaration on the Importance and Value of the Universal Museum* keert men zich in politiek-correcte bewoordingen tegen de aankoop van illegaal verworven en verhandelde objecten. Maar tegelijk wordt hierbij een opvallende uitzondering gemaakt voor kunstobjecten die ooit volgens andere maatstaven en normen door westerse musea zijn verkregen. Deze objecten zouden een een intrinsiek bestanddeel zijn geworden van de musea waarin ze bewaard worden, 'and by extension

² Oostwaarts, CultuurArchief.nl www.absofacts.2.com/cultuurarchief/data/0302oostwaarts.htm, en vgl. James Duncan, 'Representing Empire at the National Maritime Museum', in Robert Shannon Peckham (ed.), *Rethinking Heritage. Cultures and Politics in Europe* (London-New York 2003), 17-28.

³ Neil MacGregor, 'Preface', in John Mack, *The Museum of the Mind Art and Memory in World Cultures* (London: 2003, catalogus nav. 250 jarig bestaan van het British Museum, 17 April-7 Sept. 2003), 8.

⁴ Henk van Os, 'Pleidooi voor een Europese kunstgeschiedenis. Bevrijd de kunst van haar landsgrenzen', *De Groene Amsterdammer*, 17-1-2004; Wieteke van Zeil, 'Hang Rembrandt naast Carravaggio'. Hoogleraar Henk van Os vindt dat de kunstgeschiedenis nog altijd te nationalistisch is', *De Volkskrant*, 7 febr. 2004.

⁵ Overigens hebben nationale musea zelfs in de negentiende eeuw geen nationale collectie nagestreefd; zie Ellinoors Bergvelts bijdrage over schilderkunst als erfgoed in Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger* (Amsterdam, nog te verschijnen)

⁶ 'Rijksmuseum koopt topstuk van Jan Steen', *NRC-Handelsblad*, 13/14-3-2004.

⁷ Amadou-Mahter M'Bow, 'A Plea for the Return of an Irreplaceable Cultural Heritage to Those Who Created It', *Museum*, 31 (1979)1, 58.

part of the heritage of the nations which houses them'.⁸

Waarom nu deze verklaring? Op het eerste gezegd, zou men denken, om de illegale roof van etnografica en archeologische vondsten tegen te gaan die met de recente oorlogen in Afghanistan en Irak een ongehoorde omvang heeft bereikt. Maar de directe aanleiding is een 'call for help' van het British Museum. Enige maanden eerder debatteerde het Engelse Lagerhuis namelijk over de Griekse eis tot 'teruggave' van de parthenonfriezen die na aankoop uit het bezit van Lord Elgin sinds 1815 in het British Museum zijn geplaatst. Alweer twintig jaar geleden is de restitutie van deze Elgin Marbles door cultuurminister Melina Mercouri tot een zaak van Griekse nationale trots gemaakt. (Zoals anderen de terugkeer van de Steen van Rosetta en de Benin Bronzen naar Egypte en Nigeria bepleiten). Bij de Britten stuit dit nog steeds op een muur van verzet, maar gezien de hoogopgelopen spanningen rond de aanstaande Olympische Spelen in Athene waakt men zich ervoor ook zelf de kaart van het nationalisme te trekken. Als een duveltje uit een doosje is daarom het universalisme van stal gehaald. En men laat niet na zich te beroepen op Nelson Mandela's uitspraak bij de opening van de nieuwe Afrikavleugel een jaar eerder over de postkoloniale taak van het British Museum als wereldmuseum! In de universele traditie van de Verlichting dient men het collectieve geheugen van de mensheid. En als 'icons of civilisation' zijn de Elgin Marbles daarmee 'invested with values that cannot and should not be reduced to national particularisms'.⁹

Dat Griekenland, Egypte en China zeer afwijzend hebben gereageerd op de Universele museumverklaring zal niet verbazen. Deze toe-eigening van werelderfgoed door wereldmusea is dan ook direct gepareerd met de Griekse aanklacht tegen de Britse vernieling van het Parthenon als universele erfgoedsite! Maar ook binnen de Europese museumwereld zijn kritische geluiden te horen. Zelfs vanuit de UK Museums Association is recent gesproken van 'a George Bush approach to international relations'.¹⁰ De tegenstrijdigheden en spiegelredeneringen liggen dan ook voor het oprapen. Wordt door de 18 universele musea enerzijds het behoud van de internationale collecties gerechtvaardigd vanuit een zelfverkozen beschavingsmissie voor heel de wereldbevolking, anderzijds spreekt men in relativistische termen over 'vroegere normen'. Evenmin als de UNESCO richtlijn voor een restitutie van cultureel erfgoed aan de zelfverklaarde herkomstlanden, lijkt me dit een bevredigend standpunt. Wie zich keert tegen de claims van anderen zal ook bij zichzelf te rade moeten gaan. Precies daarin ligt natuurlijk het constructivistische bezwaar van Van Os. Want hoe kan men nationalisme afwijzen wanneer de wereldmusea zélf de kunstgeschiedenis nog vanuit een nationale bril vertellen?

Erfgoed wordt altijd betwist. Het werkelijke probleem zijn ook niet de duizenden etnografische en archeologische voorwerpen in westerse depots, maar de 'universele' topstukken. De betekenissen

⁸ Geciteerd bij Celestine Bohlen, 'Major Museums Affirm Right to Keep Long-Held Antiquities', www.nathpo.org/News/Sacred_Sites/News-Sacred_Sites36.htm; zie voorts The British Museum Newsroom, www.thebritishmuseum.ac.uk/newsroom/current2003/universalmuseums.html

⁹ Alan Howarth, 'The Elgin marbles should stay', www.afromet.org/news/archives/000023.html. en Tim Loughton, in House of Commons Hansard Debates, 5 Feb. 2002 (pt.17): Column 777-9, www.parliament.the-stationary-office.co.uk/pa/cm200102/cmhansrd/vo020205/de Men laat niet na zich te beroepen op Nelson Mandela's uitspraak twee jaar eerder bij zijn bezoek aan de nieuwe Afrika-afdeling van het British Museum, over de postkoloniale rol van het British Museum als wereldmuseum!

¹⁰ Maurice Davis, 'Hot Topics. UK Museums Association Talks in Athens on Repatriation', www.museumsaustralia.org.au/hottopics/davies_repat.html. Zie ook Mar Jordan, 'Saving Art for the Nation: A Valid Approach to 21st Century Collecting?', The Platform, vol.3, nr.3; www.aecaconsulting.com/site/platformv3i3b.html, en 'The Case for the Return. A generous offer by the Greek Government', The British Committee for the Restitution of the Parthenon Marbles, www.parthenonuk.com/the_case_for_the_return.php

die aan deze museale objecten wordt toegekend zijn conflicterend en, zoals we zagen, aan snelle verandering onderhevig. Want collecties zijn vroeger en nu gebruikt en misbruikt voor 'identity politics'. Toch is juist dit het verhaal dat musea kunnen vertellen. Zoals we van een oude portretfoto meer leren over het zelfbeeld dan over de levensloop van de afgebeelde personen, zo kan het museum ons veel leren over de fabricage van zijn biografie. Vanuit zo'n dwarse kijk verschijnt het universele museum dan onverwachts als apotheose van onze 'verlichte' verzameldrift en vertoningsdrift. Aan Oostwaarts! intrigeert me daarom het spel met vroegere tentoonstellingsvormen. In plaats van de beroemde sculpturen van de Borobúdur (onze eigen parthenonfriezen) of de legendarische Kris van Knaud, is mijn topstuk een Oudhollands rariteitentenkabinet. Net als met de levensechte waspoppen toont het moderne herinneringstheater met dit 'museum in een museum' als het ware zichzelf als identiteitsfabriek.

© Rob van der Laarse 2004